

TabqaPhotos [CC BY 4.0]

סכסוכים אלימים במזרח התיכון: מאפיינים, מגמות ודרכי סיום בפרספקטיבה כמותית

מורן דיטש וכרמית ולנסי

המזרח התיכון נחשב במשך שנים לאחד האזורים הרוויים ביותר בסכסוכים. אירועי 'האביב הערבי', המתרחשים מזה כעשור ואמורים היו להצמיד את המזרח התיכון לעתיד חיובי יותר, העמיקו את חוסר היציבות האזורי, ליבו סכסוכים ישנים והציתו חדשים. מחקר זה יעסוק במאפיינים של סכסוכים במזרח התיכון ובאופן שבו הם מסתיימים, בהשוואה למגמות עולמיות. מטרת המחקר היא להציע זווית ראייה נוספת לחקר סכסוכים במזרח התיכון, הנשענת על בסיס נתונים וניתוח כמותי, וכן להניח תשתית ראשונית למחקרי המשך בשאלה אם מאפייני סכסוכים במזרח התיכון הם ייחודיים, או תואמים למגמות עולמיות. הניתוח הכמותי מבוסס על נתוני מאגר (Uppsala Conflict Data Program), הכולל נתונים על אודות 347 'שנות סכסוך'¹ במזרח התיכון, החל משנת 1946 ועד 2018. במחקר נתחקה אחר סוגי הסכסוכים, היקפם, עצימותם, מספר הרוגים והאופן שבו הם מסתיימים.

ממצאי המחקר מראים כי החל משנת 2003 ישנה עלייה חדה בהיקף הסכסוכים במזרח התיכון, בעיקר הפנים-מדינתיים. עם זאת, משנת 2014 חלה ירידה במספר ההרוגים. סכסוכים אלו מאופיינים ברמת עצימות גבוהה ובמידה רבה של מעורבות בינלאומית, ולפיכך בסיכויים נמוכים לסיומם בדרכי שלום. ממצאי המחקר מעידים כי לרוב מאפייני הסכסוכים המתנהלים במזרח התיכון אינם שונים מסכסוכים בזירות אחרות בעולם.

מילות מפתח: המזרח התיכון, סכסוכים אלימים, סכסוכים פנים-מדינתיים, UCDP, מלחמת אזרחים, עצימות סכסוכים, מעורבות בינלאומית, יישוב סכסוכים.

מבוא

מאז 1945 נתפס המזרח התיכון כאזור מוכה סכסוכים ועימותים (Sørli et al., 2005), והבולטים הם: מלחמות בין ישראל למדינות ערב, מלחמת איראן-עיראק ומלחמת המפרץ הראשונה (1991) והשנייה (2003). זאת לצד קונפליקטים ומלחמות אזרחים בעיראק, סוריה, אלג'יריה, ירדן, עומאן, תימן ולבנון, וכן סכסוכי גבול כבמקרים של מצרים ולוב, ירדן וסוריה, ישראל ולבנון, עיראק וכווית, ערב הסעודית ותימן ועוד. רבים מהסכסוכים הם תוצאה של המורשת הקולוניאלית ושל מרקמן השברירי של המדינות שצמחו לאורה מתחילת המאה ה-20 ועד שנות ה-70. אידיאולוגיות מתחרות, מתחים אתניים ודתיים, תחרות בין מעצמתית והתפתחות מדינות לאום אוטוקרטיות הם חלק מהגורמים המקובלים להסברת סכסוכים באזור (Fox, 2001; Sørli et al., 2005).

החל משנת 2003 הייתה עלייה חדה בהיקף הסכסוכים במזרח התיכון, בעיקר הפנים-מדינתיים. מגמה זו אינה עולה בקנה אחד עם המתרחש ברמה העולמית, שבה מסתמנת התמתנות ואף ירידה קלה בהיקף הסכסוכים מאז שנת 2016.

אירועי 'האביב הערבי' שפקדו את המזרח התיכון לפני כעשור העמיקו את חוסר היציבות האזורי ואת המתחים שאפיינו את האזור לאורך ההיסטוריה, ועוררו סכסוכים חדשים. הטלתה האזורית לבשה ופשטה צורות רעיוניות ומבניות שונות לאורך השנים, ובהן בלטו: שלב ה"מהפכה" (2010–2011) המייצג את ההתקוממות שהובילה לנפילתם של ארבעה משטרים בתוניסיה, במצרים, בלוב ובתימן, ומשטר נוסף בסוריה, שנאבק לייצב עצמו לאחר מלחמת אזרחים ממושכת וטרגית. מדינות נוספות שלא חוו באופן ישיר את הטלטלה (עיראק, בחריין, ירדן ולבנון) מתאפיינות בחוסר יציבות מתמשך. עליית הסלפייה-האדייה בין השנים 2014–2016 והופעתה של 'המדינה האסלאמית', שניסתה לכפות באמצעים אלימים את הרעיון הסלפי-האדי כרעיון האידיאולוגי המוביל באזור, וכן מעורבותם הגוברת של שחקנים אזוריים ובינלאומיים בקלחת המזרח-תיכונית, המובילים על ידי אינטרסים פוליטיים וכלכליים מתחרים – כל אלה הפכו את המזרח התיכון לזירה שברירית, כאוטית ואלימה (ולנסי, 2015).

המחקר בוחן באופן כמותי-סטטיסטי את כלל הסכסוכים האלימים באזור הגיאוגרפי של המזרח התיכון ב-72 השנים האחרונות, החל מ-1946, השנה שלאחר

סיום מלחמת העולם השנייה, ועד 2018. מטרת המחקר היא לאפשר הבנה מעמיקה יותר של סכסוכים במזרח התיכון – סוגיהם, היקפם, עצימותם, מספר ההרוגים והאופן שבו הם מסתיימים – נושא שזוכה לכתיבה מועטה יחסית במחקר הכמותי (בהשוואה לניתוחים איכותניים). המחקר יעסוק גם בהשוואת הסכסוכים במזרח התיכון לסכסוכים בזירות אחרות בעולם.

ממצאי המחקר מראים כי החל משנת 2003 הייתה עלייה חדה בהיקף הסכסוכים במזרח התיכון, בעיקר הפנים-מדינתיים. מגמה זו אינה עולה בקנה אחד עם המתרחש ברמה העולמית, שבה מסתמנת התמתנות ואף ירידה קלה בהיקף הסכסוכים מאז שנת 2016. נוסף על כך ניכרת מגמה דומה, הן במזרח התיכון והן בעולם, המצביעה על עלייה הדרגתית ומתמשכת בשיעור הסכסוכים הפנים-מדינתיים, לעומת סכסוכים בין-מדינתיים; מגמה דומה, הן בזירה המזרח-תיכונית והן בזירה העולמית, מצביעה על עלייה בהיקף המעורבות הזרה בסכסוכים; עם זאת, בניגוד למגמה העולמית המדגימה ירידה בשיעור המלחמות בעצימות גבוהה ועלייה בשיעור הסכסוכים בעלי עצימות נמוכה, ניכר כי המזרח התיכון מאופיין בשיעור יחסי גבוה יותר של מלחמות בעצימות גבוהה; קיימת עלייה חדה במספר ההרוגים במזרח התיכון החל משנת 2011, אולם מאז שנת 2014 מסתמנת ירידה של כ-75 אחוזים במספר ההרוגים; לבסוף, כ-74 אחוזים מכלל הסכסוכים במזרח התיכון לא הסתיימו.² מבין הסכסוכים שהסתיימו עולה כי הדרכים השכיחות ביותר לסיום סכסוך הן רמת פעילות נמוכה (סכסוכים שלמעשה לא הסתיימו באופן מוחלט), ניצחון צבאי מדינתי על המורדים והסדרה באמצעות הפסקת אש. מנגד, הדרכים הפחות שכיחות לסיום סכסוכים באזור הן: ניצחון המורדים (הצד הלא-מדינתי) או הסכם שלום, בהתאמה. את הנתון שלפיו סכסוכים במזרח התיכון נמשכים לאורך זמן ולעיתים אינם מסתיימים כלל ניתן לייחס למאפייני הסכסוך שצוינו – רמת עצימות גבוהה ומידה רבה של מעורבות בינלאומית, אשר מפחיתים את הסיכויים לסיומם, בעיקר בדרכי שלום. לפיכך, כשבוחנים סכסוכים במזרח התיכון בהשוואה למגמות עולמיות, עולה כי במרבית המקרים ישנה הלימה בין השתיים.

מבנה המאמר כולל סקירת ספרות רלוונטית על אודות סכסוכים במזרח התיכון ובעולם, ואופן סיומם. בהמשך תפורט המתודולוגיה, לרבות שיטת המחקר והגדרות המשתנים. לאחר מכן יוצגו הממצאים האמפיריים שעלו מן הניתוח ויידונו בהרחבה בפרק הדיון. לבסוף יובאו המסקנות העיקריות וההמלצות למחקרי המשך.

סקירת ספרות

במשך שנים נחשב המזרח התיכון לאחד האזורים האלימים ביותר בעולם. מאז המלחמה הקרה התחוללו באזור שורה של מלחמות פנים-מדינתיות מהארוכות בעולם (למשל הסכסוך הישראלי-פלסטיני) וכן מלחמות בין-מדינתיות עקובות מדם (למשל איראן-עיראק בשנים 1980–1988). זאת ועוד, באזור זה בולטת רמת מעורבות גבוהה של שחקנים זרים (כפי שאירע בעיראק ב-1991 וב-2003, ובסוריה ב-2015). בחלק זה נציג כמה ממצאים בולטים מהספרות המרכזית העוסקת בתיאוריות ובהמשגות של סוגי סכסוכים, עצימותם וסיומם בכלל, וכן מהספרות העוסקת בחקר סכסוכים במזרח התיכון בפרט.

סוגי סכסוכים

הספרות המחקרית דנה בעיקרה בשני סוגים של סכסוכים. הראשון מתמקד בסכסוכים המתחוללים בין מדינות; השני מתמקד בסכסוכים המתרחשים בתוך מדינה – בין המשטר לבין שחקנים לא-מדינתיים (למשל ארגון מורדים). חלוקה זו קשורה במידה רבה לפרדיגמות מתחרות ביחסים הבינלאומיים. הפרדיגמה הריאליסטית שלטה במחקר בתקופה שסכסוכים בין מדינות היו נפוצים, והדגישה את מרכזיותן של המדינות וכן את חשיבות הגורמים המבניים, הקטבים ומאזן הכוחות במערכת העולמית כמניעים אפשריים לפרוץ סכסוכים (Cunningham & Lemke, 2013). לעומת זאת, תיאוריות מאוחרות יותר דוגמת הליברליזם ובעיקר הקונסטרוקטיביזם החלו להתמקד בשחקנים לא-מדינתיים כמעצבי תהליכים פוליטיים, ובשיקולים "רכים" יותר החורגים מהדיון באינטרסים, בעוצמה ובהשפעה (הרווח בריאליזם) כמניעים להתנהגות שחקנים. השחקנים הלא-מדינתיים אלימים ומאיימים לרוב על המדינה, או נלחמים זה בזה ללא מעורבות ושליטה מצידה. ארגונים אלו מאיימים על הביטחון הלאומי והבינלאומי מכיוון שהם מאתגרים את המונופול המדינתי באמצעות השימוש בכוח, בדרך כלל בטרטוריה מוגדרת, ובכך יוצרים תופעה של סכסוכים פנים-מדינתיים (Williams, 2008). סכסוכים אלו נחשבים איום חמור על השלום ועל היציבות העולמית. זוהי צורת לחימה קטלנית במיוחד והסכסוכים מאופיינים בסיכוי נמוך לסיום באמצעות הסדרה והסכמי שלום (סלמן, 2014; Toft, 2010; Backer & Huth, 2014).³ תפוצתם המתרחבת של השחקנים הלא-מדינתיים האלימים הובילה לכך שמאז סיום המלחמה הקרה, הסוג הנפוץ ביותר של סכסוכים המתרחשים כיום בעולם בכלל ובמזרח התיכון בפרט הוא סכסוכים פנים-מדינתיים,

הכוללים סכסוכים אתניים/דתיים, מהפכות ורצח עם (שיף, 2018). מספר הסכסוכים הבין-מדינתיים, לעומת זאת, נותר נמוך יחסית.

עצימות סכסוכים

עצימות סכסוכים נאמדת בעיקר במספר ההרוגים, אם כי יש הבוחנים זאת גם באמצעות מספר הלוחמים וגודל השטח שבו מתחוללת הלחימה.⁴ ניכר כי גורמים רבים משפיעים על עצימותם של סכסוכים בין-מדינתיים ופנים-מדינתיים כאחד.⁵ ניתן לסווג גורמים אלו לשלוש קטגוריות: גורמים פסיכולוגיים, גורמים פנים-מדינתיים (חברתיים-כלכליים) וגורמים חיצוניים.

גורם משפיע נוסף הוא אידיאולוגיות מתחרות בין יריבים בסכסוך. אידיאולוגיות פוליטיות, חילוניות ודתיות, מעניקות לעיתים קרובות לגיטימציה לשימוש ב אלימות, מחדדות את ההבדלים בין הקבוצות היריבות ומעלות את רמת העוינות ביניהן. אמונה הדוקה באידיאולוגיה עלולה להוביל אנשים להקריב את חייהם בשמה (Taber, 2002; Sanin & Wood, 2014; Ugarriza & Craig, 2012). אחד הגורמים המשפיעים על עצימותו של סכסוך פנים-מדינתי הוא שוני בזהות הדתית, התרבותית והאתנית של קבוצות שונות באוכלוסייה. קיומם של פערים ותפיסות עולם מנוגדות מאריך את משך הסכסוך ומקשה על הצדדים במאמציהם לניהול משא ומתן מוצלח (Leng & Regan, 2003; Toft, 2003). תחושת שייכות וסולידריות חברתית ומגזרית משפיעה על עצימות הסכסוך ועל נכונותה של הקהילה להגן על זהותה. יכולת כלכלית (Asal & Rethemeyer, 2008) וסוג משטר הם גורמים נוספים המשפיעים על עצימות סכסוכים ועל עוצמתם ועמידותם של הצדדים. כך למשל נמצא כי משטרים דמוקרטיים הם פחות אלימים, ולכן עצימות הסכסוך המתנהל בהם תהיה נמוכה (Fearon, 2004).

אחד הגורמים המשפיעים על עצימותו של סכסוך פנים-מדינתי הוא שוני בזהות הדתית, התרבותית והאתנית של קבוצות שונות באוכלוסייה. קיומם של פערים ותפיסות עולם מנוגדות מאריך את משך הסכסוך ומקשה על הצדדים במאמציהם לניהול משא ומתן.

נוסף על כך, עצימות סכסוכים נתונה גם להשפעת גורמים חיצוניים כמו מעורבות של שחקן זר. תמיכה זו, המתבטאת לרוב בחימוש צבאי וכלכלי, משפיעה על עוצמתם ועל אורך רוחם של הכוחות הנלחמים (Saideman, 2001; Filote, et al., 2016). למעשה,

פוליטיות, מפלגות, קבוצות אינטרס וגופים ביטחוניים לתהליך השלום, הנתפס בעיניהם כנוגד את האינטרסים; חסמים פסיכולוגיים הם חסמים קוגניטיביים ורגשיים, למשל נרטיבים לאומיים, ערכים, תרבות, אידיאולוגיה או דת, המקשים על שינוי עמדות כלפי היריב והסכסוך בכללותו. כך עלולים חסמים אלה להקשות על הנכונות לויתורים ופשרות, והם מביאים לאי-אמון בתהליך השלום וביישוב הסכסוך.

מרבית המחקרים גורסים כי משא ומתן לסיום סכסוך מסייע ליציבות השלום יותר מאשר ניצחונות צבאיים (Licklider, 1995; Dubey, 2002; Fortna, 2008; Toft, 2010). ברם, לוטוואק מניח אחרת. לדידו מעלתן של מלחמות טמונה בכך שהן מובילות לסיום הסכסוך (Luttwak, 1999). בהקשר זה ידועה הנחתו של וגנר (Wagner, 1993), התומך בגישתו של לוטוואק וטוען כי הסדרי משא ומתן נוטים להידחות עקב אי-שיתוף כוחות המורדים בממשלה חדשה, כאשר ניצחון מביא להרס היריב באופן המונע את הישגותו של הסכסוך.⁸ באופן דומה, קראוץ (Kreutz, 2010) מצא כי ניצחון צבאי לרוב מאפיין סכסוכים קצרים ומפחית את הסיכוי להישגות. עם זאת, הרטצל (Hartzell, 2007; Hartzell, 2009) בחנה 108 מלחמות אזרחים שהתרחשו בין השנים 1945 עד 1999. מסקנתה הייתה כי הן ניצחונות צבאיים והן הסדר באמצעות משא ומתן מפחיתים את הסיכוי להישגות של הסכסוך. חוקרים נוספים מצאו כי אכן אין מובהקות סטטיסטית באשר לצורת הסיום ולמשכו של שלום (Doyle & Sambanis, 2000; Walter, 2004).

חקר סכסוכים במזרח התיכון

בספרות המחקרית העדכנית על אודות סכסוכים במזרח התיכון קיים זרם הנוטה לייחס הסברים ריאליסטיים (שיקולי עלות-תועלת, עוצמה ואינטרסים) לריבוי הסכסוכים והמלחמות המתחוללים בו (Milton-Edwards & Hinchcliffe, 2007; Sørli et al., 2005). זרם זה התהווה בתגובה לחוקרים הנשענים על הסברים מהותניים ומניחים כי זהו טבעו ה"הובסיאני" של האזור (Gran, 1998; Salamey, 2009; Hariri, 2015). חוקרים אלו גורסים כי שורשי הסכסוך במזרח התיכון נטועים במאפייניו הכלכליים, התרבותיים, הפוסט-קולוניאליים והמוסדיים (Gran, 1999). הגישה הכלכלית מסבירה את הייחודיות כתוצר של הכישלון לבסס כלכלה ליברלית באזור, קיומו של מעמד בינוני חלש ומדיניות בינלאומית כלכלית קלוקלת באזור; ההסברים התרבותיים מתמקדים בכישלון תהליכי מודרניזציה במזרח התיכון, בדומיננטיות של קודים ותרבות מוסלמית, בעליונות מגדרית ובחדנות תרבותית רחבה כלפי

ככל שסכסוך יהיה ארוך ואלים יותר, קרי בעצימות גבוהה, כך יתקשו הצדדים לסיימו בדרכי שלום (דיטש, 2016).

סיום סכסוכים

פתרון סכסוכים כשדה מחקר החל בשנות ה-50 וה-60 והגיע לבשלות בעידן שלאחר המלחמה הקרה. חקר פתרון סכסוכים טומן בחובו אתגרים לא מעטים, במיוחד נוכח עלייה במספרם של סכסוכים פנימיים והמלחמה העולמית בטרור שהחלישה את רעיון "השלום הדמוקרטי", שלפיו יש סיכוי נמוך לעימות אלים במדינות דמוקרטיות (Ramsbotham et al., 2011).

מקובל להגדיר סיום סכסוכים כאשר חל צמצום משמעותי במספר ההרוגים. עם זאת, ניכר כי סוג הסיום הוא תופעה אמפירית קשה לאפיון ולמידה. למעשה קיים מגוון דרכים לסיום סכסוכים, החל מהכרעה צבאית והשמדתו של היריב וכלה בחתימת הסכם שלום עימו. יש לציין כי בעידן שלפני מלחמת העולם השנייה הסתיימו רוב המלחמות הפנימיות כאשר צד אחד הביס באופן מוחלט את יריבו שנכנע,

כיום ההנחה המקובלת היא כי סכסוך לא בהכרח מסתיים בניצחון צבאי או בהסכם שלום, אלא בנסיבות אחרות שאינן חד-משמעיות, כגון עייפות הצדדים.

הושמד או נמלט (Toft, 2010). עם זאת, כיום ההנחה המקובלת היא כי סכסוך לא בהכרח מסתיים בניצחון צבאי או בהסכם שלום, אלא בנסיבות אחרות שאינן חד-משמעיות, כגון עייפות הצדדים (Kreutz, 2010).⁶ למעשה, מספר המלחמות הפנימיות שהסתיימו ללא הכרעה צבאית או בהסכם שלום גדל במידה ניכרת החל מסיום המלחמה הקרה (Toft, 2010).⁷ קראוץ (Kreutz, 2010) הרחיב את החלוקה המקובלת לסיום סכסוכים לארבעה סוגים: ניצחון צבאי, הסכם שלום, הפסקת אש ו"אחר", כאשר הקטגוריה "אחר" היא הסיום הנפוץ ביותר לסיום סכסוכים פנימיים בשנים 1946–2005.

גורמים רבים עלולים להוביל לקשיים בפתרון סכסוכים בדרכי שלום. על פי יעקב בר-סימן טוב (2010) ישנם חסמים אסטרטגיים, מבניים ופסיכולוגיים לפתרון סכסוכים בדרכי שלום: חסמים אסטרטגיים נובעים מסיכון ביטחוני עקב עשיית שלום וויתורים מוחשיים. חסמים אלה מתייחסים גם לאסטרטגיות המופעלות על ידי הצדדים, לעיתים תוך התעלמות מהצורך בבניית שלום עקב החשש לעתיד לבוא; חסמים מבניים מתייחסים לאילוצים פנימיים, מוסדיים ובירוקרטיים המקשים על תהליך השלום. חסמים אלה נובעים מהתנגדותם של אליטות

לערבים; **עימותים אזוריים** שהתרחשו באזור בעיקר כחלק מהסכסוך הישראלי-ערבי; **עימותים בין שחקנים אזוריים לבין שחקנים חיצוניים** דוגמת מלחמת סואץ (מבצע קדש) ב-1956 ומלחמת המפרץ ב-1990. לבסוף, **סכסוכים פנים-מדינתיים** ואלימות אתנית הכוללים את מלחמת האזרחים בלבנון בין השנים 1975–1990; מאבקם הטראגי של הכורדים – מיעוט המפוזר בארבע מדינות באזור, שתביעותיו נעות בין הכרה בזכות להגדרה עצמית לבין קבלת זכויות פוליטיות וחברתיות במדינות שבהן הם חיים; מלחמות האזרחים המתחוללות בלב ובתימן; והשלבים המוקדמים של הלחימה בסוריה. חלוקה זו מלמדת על השינוי בסוגי השחקנים המעורבים בסכסוך. אופי המחקר של הסכסוכים האזוריים בעבר עסק ביריבויות מסורתיות בין מדינות ובתחרויות על שליטה במשאבי טבע כמו מים ונפט. החל משנות ה-90, עם סיום העימות המעצמית במסגרת המלחמה הקרה, חקר הסכסוכים התמקד בתפקידם העולה של השחקנים הלא-מדינתיים שהחלו להתחרות עם הריבון המדינתי על העוצמה, ההשפעה והמשאבים.

מחקרים כמותיים שבחנו את הגורמים לפרוץ סכסוכים במזרח התיכון בהשוואה לזירות אחרות בעולם הסיקו כי "אין שום דבר מסתורי או יוצא דופן בסכסוכי המזרח התיכון או במדינות מוסלמיות". הקונפליקטים ניתנים להסבר מספק באמצעות תיאוריות כלליות של מלחמות אזרחים ויישוב סכסוכים.

תפוצתם של סכסוכים פנים-מדינתיים במזרח התיכון, בדומה לזירות אחרות ובעיקר מדינות העולם השלישי, קשורה בחולשת המדינות וביכולת משילות מוגבלת המקשה עליהן לספק שירותים ציבוריים וביטחון באופן רציף, כפי שניתן לראות באפגניסטן, בסודאן, בלבנון ובעיראק. יש מקרים שממשל המספק שירותים בסיסיים וציבוריים בערים המרכזיות הוא פחות אפקטיבי בפריפריה. באזורים אלו השלטון עלול לחלוק את הריבונות שלו עם שחקנים לא-מדינתיים אלימים אחרים. תופעה זו מכונה "ריבונות שבירה", הנובעת מהחיכוך ומהמשק בין המדינה לשחקנים הלא-מדינתיים האלימים. חוסר שליטה מלאה של המדינה באזור הוא המאפשר את חדירתם של שחקנים אלו ומלבה סכסוכים פנימיים (Mulaj, 2010).

זאת ועוד, בחלק ממדינות המזרח התיכון מוסדות המדינה אינם משקפים את רצון העם אלא את רצונה של האליטה השלטת, או את מאווייה של קבוצה אתנית מסוימת. מציאות זו מובילה לעלייתם של גורמי כוח, בהם

המודרניזציה המערבית; היבט תרבותי אחר מקושר להסברים פוסט-קולוניאליים, הטוענים כי הקולוניאליזם המערבי הוא שהוביל ליצירת מערכות מדיניות מזרח-תיכוניות שברירות ותלותיות ולדחיית מוסדות וערכים דמוקרטיים; ההסברים המוסדיים מתמקדים בהיעדרם של מוסדות דמוקרטיים נאותים במזרח התיכון, הפועלים לקידום חירויות פוליטיות ומתאפיינים בדומיננטיות צבאית וביטחונית (Salamey, 2009).

לעומתם, החוקרים הראליסטיים אינם מזהים במזרח התיכון מרחב ייחודי ומייחסים לתופעת הסכסוכים בו הסברים אוניברסליים, הנובעים מחתירה לעוצמה ולהשפעה. בספרם 'Conflicts in the Middle East since 1945' מנתחים מילטון-אדוארדס והינצ'קליף שורה של קונפליקטים במזרח התיכון הכוללים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מלחמת איראן-עיראק, העימותים בין הכורדים לממשלת עיראק, תוך בחינת המאפיינים החברתיים, הפוליטיים, התרבותיים והדתיים של כל אחת מהזירות. מסקנתם היא כי במקרים רבים, שורשי הסכסוכים באזור נטועים בהיסטוריה המתמשכת של התערבויות מצד מעצמות חיצוניות המונעות מאינטרסים אסטרטגיים, לרבות יצירת גישה לאזורים עתירים במשאבי טבע, בעיקר נפט, ואינם נובעים ממאפיינים הייחודיים למזרח התיכון (Milton-Edwards & Hinchcliffe, 2007).

מעורבותם המתמשכת של שחקנים חיצוניים באזור נעשתה בדרך כלל בשם המאבק בקבוצות דתיות קיצוניות (דוגמת אל-קאעדה והמדינה האסלאמית) או בשם התערבות הומניטרית, בין כסיבה ובין כאמתלה (כבמקרה של לוב וסוריה). אלו האיצו עימותים ומלחמות שלוחים ועודדו מאבקים על שליטה, השפעה ועוצמה (Mahdavi, 2015).

גם מחקרים כמותיים שבחנו את הגורמים לפרוץ סכסוכים במזרח התיכון בהשוואה לזירות אחרות בעולם הסיקו כי "אין שום דבר מסתורי או יוצא דופן בסכסוכי המזרח התיכון או במדינות מוסלמיות". הקונפליקטים ניתנים להסבר מספק באמצעות תיאוריות כלליות של מלחמות אזרחים ויישוב סכסוכים (Sørli et al., 2005). חוקרים אלו שופכים אור על הקשת הרחבה של סוגי סכסוכים המתנהלים במזרח התיכון, החורגת מההגדרה הקלאסית של לוחמה צבאית לעבר אלימות פוליטית, לחימה בעצימות נמוכה, תעמולה ארסית, חרם כלכלי, מחלוקות על טריטוריה ומים, התנגדות לכיבוש ועוד, וממפה את העימותים שאירעו באזור על פי הקריטריונים הבאים (Milton-Edwards & Hinchcliffe, 2007): **עימותים בין-מדינתיים** שכללו עימותים בין ערבים לאיראנים, בין ישראלים לערבים ובין ערבים

(לא כולל צפון אפריקה, לכן המלחמה בלוב לא נכללת כאן) ב־72 השנים האחרונות, מהשנה שלאחר סיום מלחמת העולם השנייה – 1946 – ועד 2018. תקופה זמן זו נבחרה בהתאם למאגר המידע שבאמצעותו נערך הניתוח. עם זאת, המחקר יתמקד בשני העשורים האחרונים ובהשלכתם על המערכת המזרח־תיכונית. סכסוכים אלימים אלו כוללים סכסוכים בין מדינות (Interstate conflicts) וסכסוכים בתוך מדינות (Intrastate conflicts), המתקיימים בין מדינה וצד לא־מדינתי. יחידת הניתוח היא 347 'שנות סכסוך' אלים,⁹ הכוללת את סך כול שנות הסכסוכים שנבחנו במזרח התיכון, תוך השוואה למגמות במערכת הבינלאומית. מטרת המחקר היא לאפשר הבנה מעמיקה יותר של סכסוכים במזרח התיכון – סוגיהם, היקפם, עצימותם, מספר ההרוגים והאופן שבו הם מסתיימים.

הבסיס האמפירי

המחקר בוחן באופן כמותי־סטטיסטי 347 'שנות סכסוך' בין השנים 1946–2018 מתוך מאגר הנתונים UCDP (Uppsala Conflict Data Program),¹⁰ המכיל רשימה נרחבת של 2,385 'שנות סכסוך' שהתחוללו בעולם במסגרת זמן זה. סכסוך אלים מוגדר כ"מחלוקת הנוגעת למשטר ו/או לטריטוריה המתנהלת בין שני יריבים או יותר, אשר לפחות אחד מהם הוא מדינה, המערבת שימוש בכוח מזוין המסתיים לכל הפחות ב־25 הרוגים בשנה" (UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset, 2013). הגדרה זו כוללת חמישה רכיבים: הראשון – שימוש בכוח מזוין; כל אמצעי לחימה פיזי לרבות כלי נשק, אך גם מקלות, אבנים, אש, מים וכדומה. השני – 25 הרוגים: לכל הפחות 25 מקרי מוות בשנה קלנדרית אחת, כתוצאה משימוש בכוח מזוין בין יריבים. השלישי – יריבים: ממשלה של מדינה או כל ארגון אופוזיציה, או ברית של ארגונים אלו. ממשלה מוגדרת כצד השולט בהון של מדינה, ואילו ארגון אופוזיציה מוגדר כארגון לא־ממשלתי אשר מפעיל כוח מזוין כדי להשפיע על המחלוקת הנתונה. יש לציין כי מאגר מידע זה עוסק רק בהתנגדות מאורגנת רשמית ולא באלימות ספונטנית. הרביעי – מדינה: ממשלה ריבונית בעלת הכרה בינלאומית השולטת באוכלוסייה ובשטח מסוים. החמישי – מחלוקת בנוגע לממשלה ו/או שטח השרוי במחלוקת: עמדות מנוגדות ביחס לשלטון קרי התנגדות לסוג המערכת הפוליטית, לחילופי השלטון המרכזי או לשינוי ההרכב הפוליטי. לחלופין, מחלוקות אלו עלולות להיות ביחס לטריטוריה מסוימת, למשל במקרה של העברת שליטה על שטח מסוים לידי מדינה אחרת (סכסוכים בינלאומיים), בקשה להיבדלות או אוטונומיה (סכסוכים פנים־מדינתיים).

מנהיגים מקומיים, הקוראים תיגר על השלטון המרכזי. תהליך כזה עלול להצמיח ישויות תת־מדינתיות ובמקרים מסוימים מוביל אף למלחמת אזרחים, שעלולה להסתיים במיטוט הסדר הקיים.

יואל מגדל (Migdal, 1988) בחן את שאלת היחסים בין המדינה לחברה האזרחית במדינות עולם שלישי, לרבות המזרח התיכון, באמצעות מודל של יחסי מדינה־חברה. מודל זה מחדד את המאבק של המדינה עם ארגונים חברתיים אחרים. על פי ממצאיו, אף על פי שהשלטון שצמח במדינות אלה בעקבות תהליכי הדירקולוניזציה מרכז בידיו בדרך כלל משאבים רבים מאלו העומדים לרשותם של ארגונים חברתיים פוליטיים אחרים במדינה, ואף כי השליטים מציגים חזות של שליטה מדינתית מוחלטת על הנעשה בחברה ושל זהות בין השלטון לחברה, לרוב אין הם מצליחים להשיג זאת, אלא למראית עין. כך מדובר במדינות חלשות עם חברות חזקות. במדינות

יחידת הניתוח היא 347 'שנות סכסוך' אלים, הכוללת את סך כול שנות הסכסוכים שנבחנו במזרח התיכון, תוך השוואה למגמות במערכת הבינלאומית. מטרת המחקר היא לאפשר הבנה מעמיקה יותר של סכסוכים במזרח התיכון – סוגיהם, היקפם, עצימותם, מספר ההרוגים והאופן שבו הם מסתיימים.

אלו מתנהל מאבק מתמשך בין ראשי המדינה, החותרים לגייס את התושבים ולאגור משאבים כדי להכפיף את הכול למערכת כללים אחת שעיצבו בהתאם לחזונם, לבין ארגונים מסורתיים, חברתיים, מקומיים ואחרים, המתחרים עימם על השליטה בפועל. לעיתים הם חזקים עד כדי כך שהם מצליחים "לכבוש" חלקים מן השליטה במדינה, כפי שאירע במקרה של חזבאללה בלבנון וארגון המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק.

בדומה למגדל, איוב (Ayooob, 1995) עוסק בסכסוכים המתחוללים במדינות עולם שלישי, לרבות מדינות המזרח התיכון, בעידן שלאחר המלחמה הקרה. טיעונו נשענים על שתי הנחות: הראשונה, מדינות אלו מתאפיינות בבסיס לגיטימציה צר; והשנייה, ביטחון נטוע במרחב הפוליטי יותר מאשר במרחב הצבאי. לטענתו, מקורו של חוסר הביטחון במדינות אלו הוא בשלבים הראשונים להיווצרותן. כלומר כניסתן המאוחרת למערכת המדינתית היא שיצרה את התשתית למשברים.

מתודולוגיה

המחקר בוחן באופן כמותי־סטטיסטי ותיאורי את כלל הסכסוכים האלימים באזור הגיאוגרפי של המזרח התיכון

עצימות הסכסוך: משתנה זה מתייחס למידת האלימות, שנאמדת במספר ההרוגים לפי שנה קלנדרית. המשתנה קודד באופן בינארי על ידי המאגר באופן הבא: (1) עצימות נמוכה: בין 25 ל-999 מקרי מוות בשנה קלנדרית כתוצאה מהלחימה בין הצדדים היריבים בסכסוך; (2) מלחמה: לפחות 1,000 הרוגים בשנה קלנדרית כתוצאה מהלחימה בין הצדדים היריבים בסכסוך.

מספר ההרוגים: משתנה רציף של מספר ההרוגים המדויק בשנה קלנדרית, שדווח בהתאם למאגר הנתונים UCDP.¹²

סיום הסכסוך: על פי המאגר, סיום סכסוך נקבע בשנה שבמהלכה ישנם פחות מ-25 הרוגים.¹³ משתנה זה קודד באופן הבא: (1) הסכם שלום; (2) הפסקת אש; (3) ניצחון ממשלה; (4) ניצחון מורדים; (5) רמת פעילות נמוכה (עקב סיבה השונה מהמצוין לעיל, למשל עייפות של אחד מהצדדים); (6) שחקן חדל להתקיים.¹⁴

ממצאים

הצגת הממצאים תתמקד בסכסוכים שהתחוללו במזרח התיכון בין השנים 1946 עד 2018, תוך התייחסות לחמשת המשתנים שצוינו.

היקף ומגמות

גרפים 1 ו-2 מציגים נתונים על היקפם של סכסוכים (ציר ה-Y) בין השנים 1946 עד 2018 (ציר ה-X). גרף 1 מאפשר מבט השוואתי של היקף הסכסוכים בעולם לפי

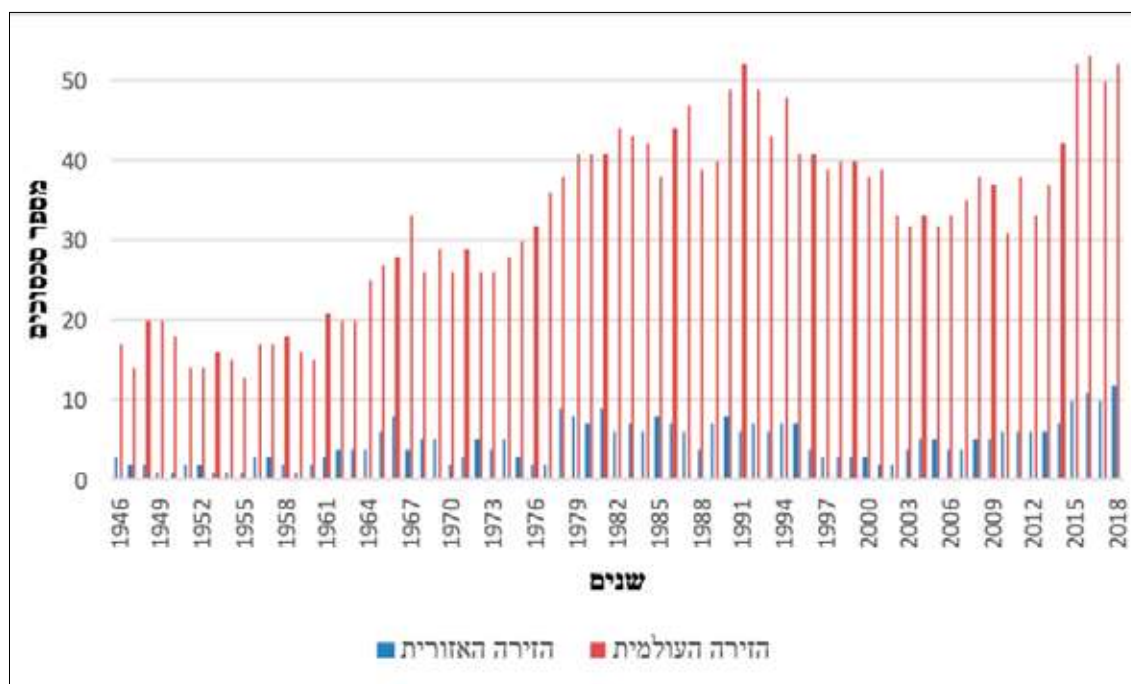
לצורך המחקר קודדו סכסוכים אלימים שהתחוללו במזרח התיכון על פי קריטריונים נבחרים הזמינים במסגרת מאגר מידע זה, ואשר יפורטו בהרחבה בסעיף הבא. תיערך גם השוואה בין המערכת המזרח-תיכונית לבין המערכת העולמית.¹¹ יש לציין כי נתונים על הזירה העולמית כוללים גם את נתוני הסכסוכים במזרח התיכון.

משתני המחקר

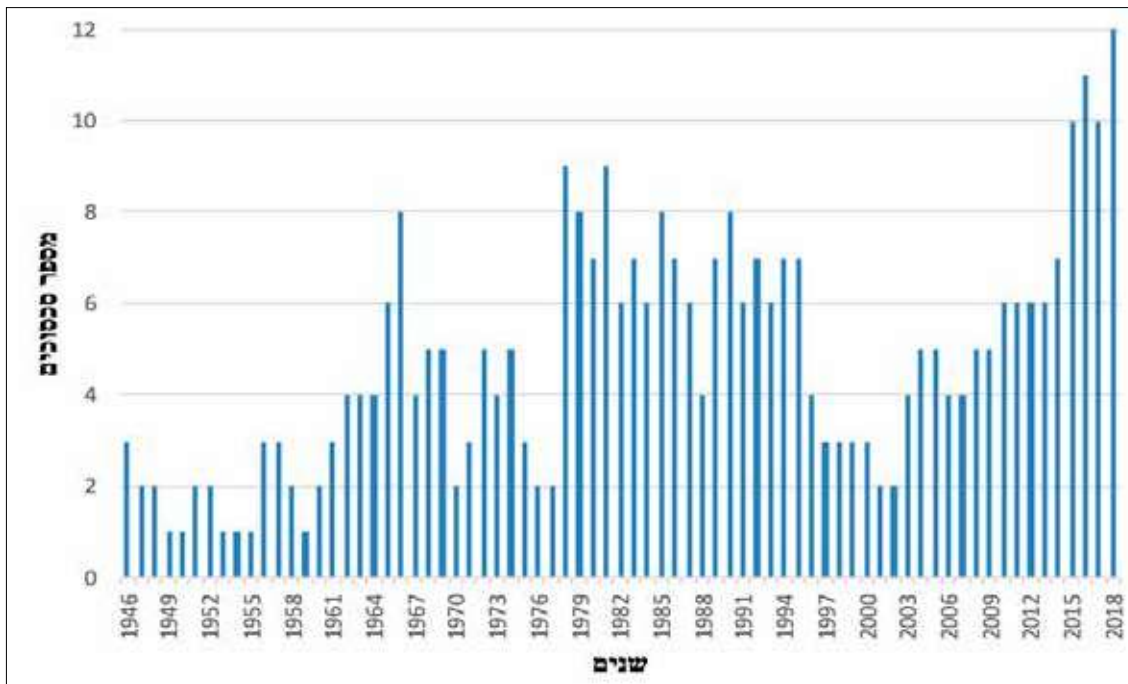
מחקר זה מבקש לאפיין את הסכסוכים בזירה המזרח-תיכונית ולהשוותם לסכסוכים בזירה העולמית על פי חמישה קריטריונים עיקריים: סוג הסכסוכים, היקפם, עצימותם, מספר ההרוגים והאופן שבו הם מסתיימים.

סוג הסכסוך: קודד בהתאם למאגר ה-UCDP באופן הבא: (1) סכסוך חוץ-מערכתי (extra-systemic): מתקיים בין מדינה לבין שחקן לא-מדינתי, כאשר המדינה נאבקה להשיג שליטה בטריטוריה הנמצאת מחוצה לה; (2) סכסוך בין-מדינתי (interstate): מתקיים בין שתי מדינות; (3) סכסוך פנים-מדינתי (internal): מתקיים בתוך מדינה, כאשר צד א' הוא ממשלה ואילו צד ב' הוא שחקן לא מדינתי (אחד או יותר). יש לציין כי סוג סכסוך זה לא כולל מעורבות זרה של ממשלה אחרת בלחימה; (4) סכסוך פנימי עם מעורבות בינלאומית (internationalized internal): מתקיים בין צד א', הלא הוא ממשלה, ובין צד ב', השחקן הלא-מדינתי (אחד או יותר), לצד מעורבות זרה של ממשלה אחרת בלחימה.

היקף הסכסוך: מספר הסכסוכים המתרחשים בכל שנה נתונה, בין השנים 1946–2018.

גרף 1: היקף סכסוכים: מגמה עולמית מול אזורית, 1946–2018

גרף 2: היקף הסכסוכים במזרח התיכון, 1946–2018

הסכסוכים הפנימיים המאופיינים בתמיכה בינלאומית זרה, החל משנת 2012.

על פי גרף 4, בדומה למגמה העולמית, לצד היקף מצומצם של סכסוכים המתחוללים בין מדינות ושל סכסוכים חוץ-מערכתיים, קיימת במזרח התיכון מגמה גוברת והולכת של סכסוכים פנים-מדינתיים (המהווים 58 אחוזים מסך הסכסוכים בשנת 2018), המתחוללים בין מדינה לבין ארגונים לא-מדינתיים. בהלימה למגמה העולמית קיימת גם עלייה בסכסוכים המאופיינים במעורבות בינלאומית של מדינות זרות בלחימה "מבית", במיוחד משנת 2014 ואילך.

עצימות הסכסוכים

גרפים 5 ו-6 מציגים נתונים על עצימות הסכסוכים בין השנים 1946 ועד 2018 בעולם (כולל המזרח התיכון, 2,385 'שנות סכסוך'), ובמזרח התיכון (347 'שנות סכסוך') בהתאמה. על פי גרף 5 ניתן להסיק כי החל משנת 1946 יש עלייה עקבית בשיעור הסכסוכים בעצימות נמוכה (פחות מ-999 הרוגים בשנה), לצד מגמה יציבה יחסית בהיקפן של מלחמות (יותר מ-1,000 הרוגים בשנה). כמו כן ניכר כי שיעור המלחמות מתוך כלל הסכסוכים הלך ופחת לעומת שיעור הסכסוכים בעצימות נמוכה, אשר עמד בשנת 2018 על כ-88 אחוזים מסך הסכסוכים בעולם.

על פי גרף 6 המתמקד במזרח התיכון קיימת מגמה מעורבת, אם כי במרבית התקופה הנסקרת ניכר כי היקפם של הסכסוכים בעלי העצימות הנמוכה עולה

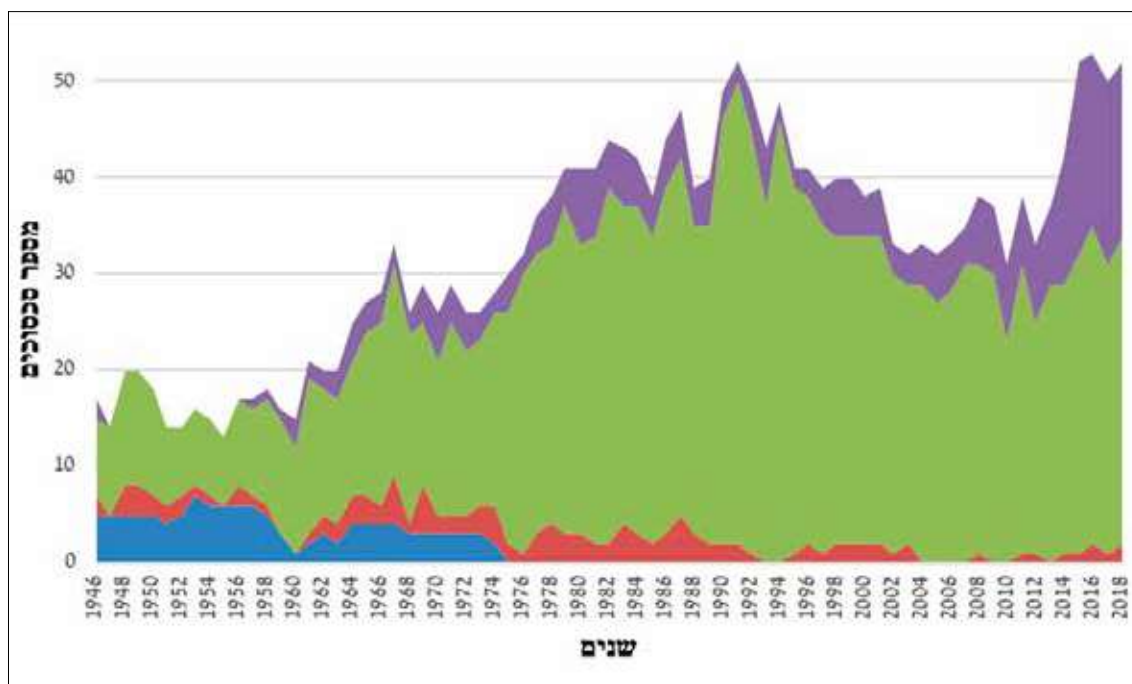
שנה (כולל המזרח התיכון, 2,385 'שנות סכסוך' בסך הכול) לעומת המזרח התיכון (347 'שנות סכסוך'), ואילו גרף 2 מתמקד במזרח התיכון בלבד. על פי גרף 1 ניתן להצביע על עלייה משמעותית בשיעור של פי שלושה וחצי בהיקף הסכסוכים העולמיים בין השנים 1960 עד 1991. יש לציין כי על אף ירידה בשנות ה-90 ותחילת שנות האלפיים ניכרת עלייה נוספת החל משנת 2012, אשר הגיעה לשיא בשנת 2016.

על פי גרף 2 ניתן להסיק כי קיימת עלייה במספר הסכסוכים במזרח התיכון בין השנים 1959 עד 1967, ועלייה נוספת החל משנת 1977, שנותרה יציבה יחסית עד לשנת 1995. משנת 2002 ועד שנת 2018 קיימת עלייה דרמטית (פי שישה) במספר הסכסוכים שהתרחשו במזרח התיכון.

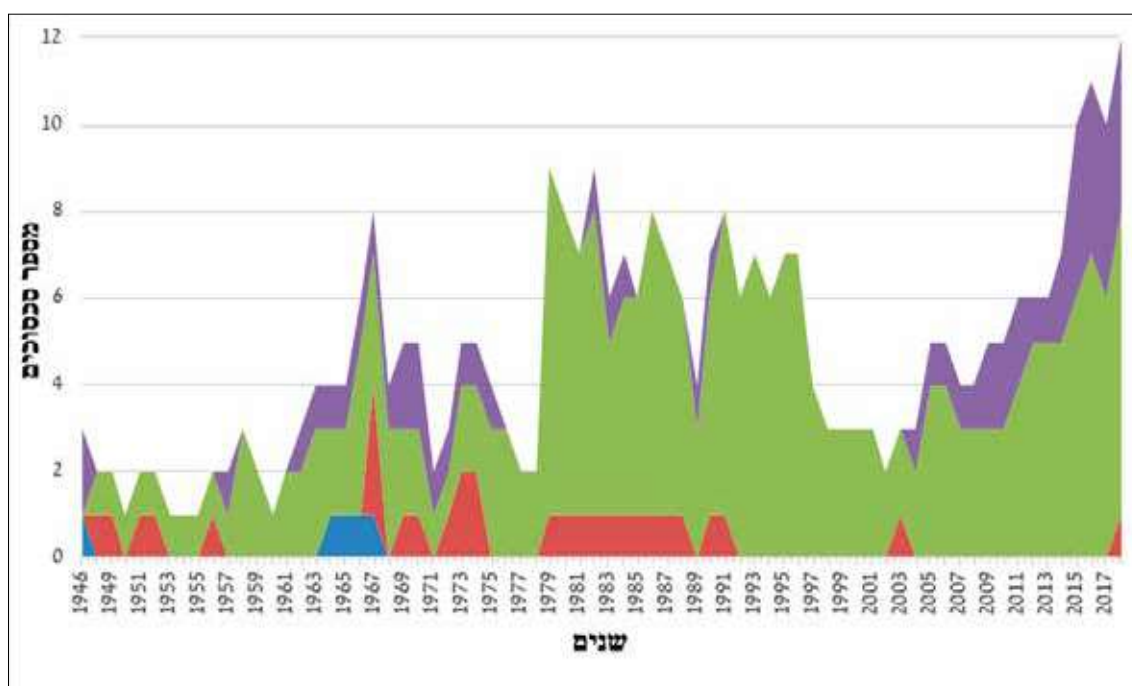
סוגי הסכסוכים

גרפים 3 ו-4 מציגים נתונים על סוגי הסכסוכים בין השנים 1946 עד 2018.¹⁵ גרף 3 מתמקד בסוגי הסכסוכים בעולם (כולל המזרח התיכון, 2,385 'שנות סכסוך' בסך הכול), ואילו גרף 4 מתמקד באזור המזרח התיכון בלבד (347 'שנות סכסוך'). גרף 3 מעיד כי קיימת ירידה ניכרת בהיקף הסכסוכים המתחוללים בין מדינות בעולם, וכן במספרם של סכסוכים חוץ-מערכתיים. עם זאת יש עלייה ניכרת בשיעור הסכסוכים המתחוללים בתוך מדינות מול ארגונים לא-מדינתיים, והם מהווים את מרבית הסכסוכים המתרחשים בעולם כיום (כ-61 אחוזים מסך הסכסוכים בשנת 2018). כמו כן קיימת עלייה בהיקף

גרף 3: סוגי הסכסוכים – מגמה עולמית, 1946–2018

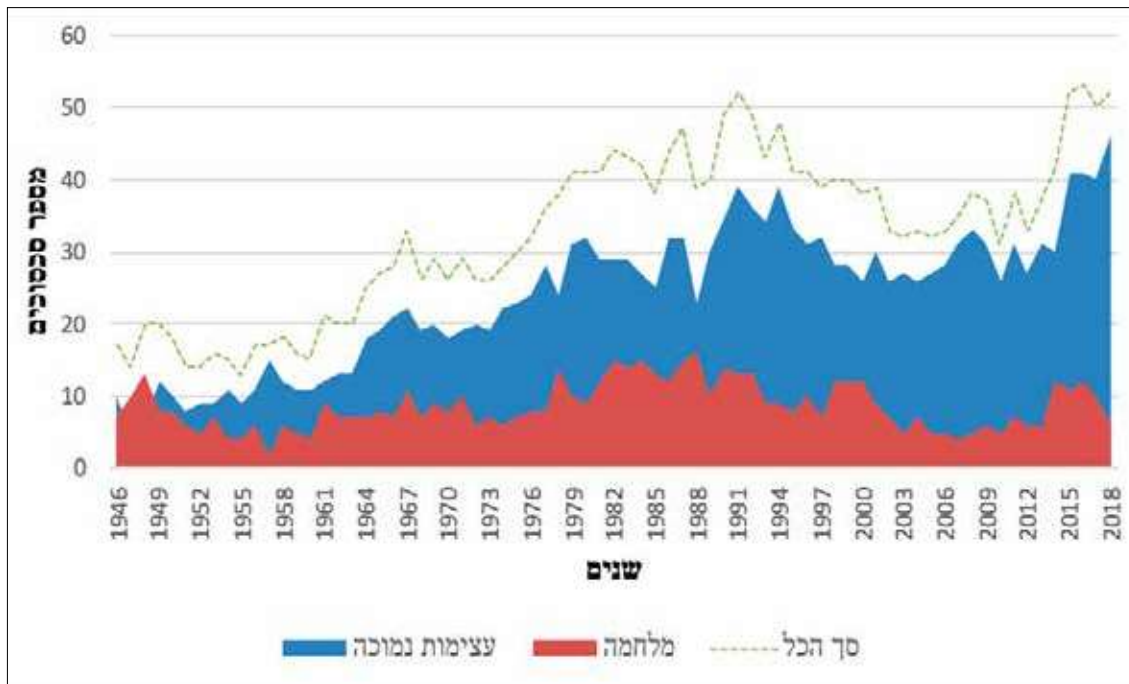
גרף 4: סוגי הסכסוכים – מגמה אזורית, 1946–2018

1989 עד 2018. על פי הגרף ניתן לראות כי קיימת עלייה חדה במספר ההרוגים במזרח התיכון החל מאירועי 'האביב הערבי' בשנת 2011, אשר הגיעה לשיאה בשנת 2014 עם יותר מ-73 אלף הרוגים. עם זאת, מאז 2014 יש ירידה עקבית במספר ההרוגים באזור והוא הצטמצם בכ-75 אחוזים (כ-19 אלף הרוגים בשנת 2018). יש לציין כי החל משנת 2010 ישנה הלימה עם המגמה

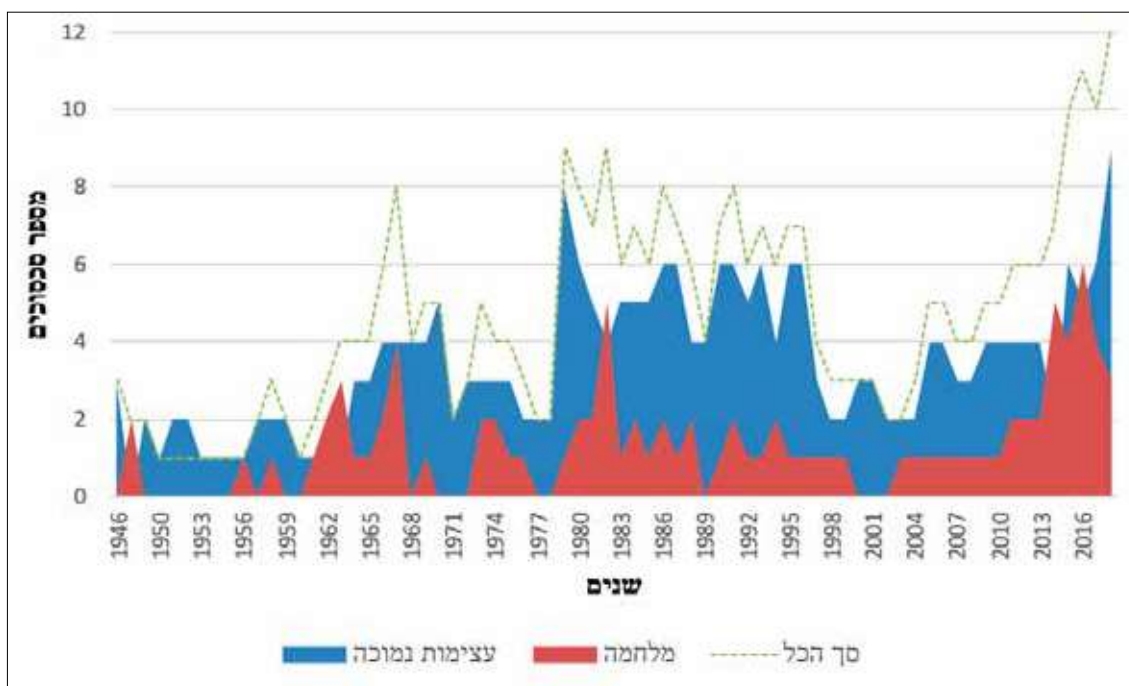
על היקפן של המלחמות. עם זאת, החל משנת 2009 ועד שנת 2015 קיימת עלייה בשיעור המלחמות באזור זה, המשפיעה על המגמה העולמית.

מספר ההרוגים

גרף 7 מציג השוואה בין מספר ההרוגים בזירה האזורית לעומת הזירה העולמית (כולל המזרח התיכון) בין השנים

גרף 5: עצימות הסכסוכים – מגמה עולמית, 1946–2018

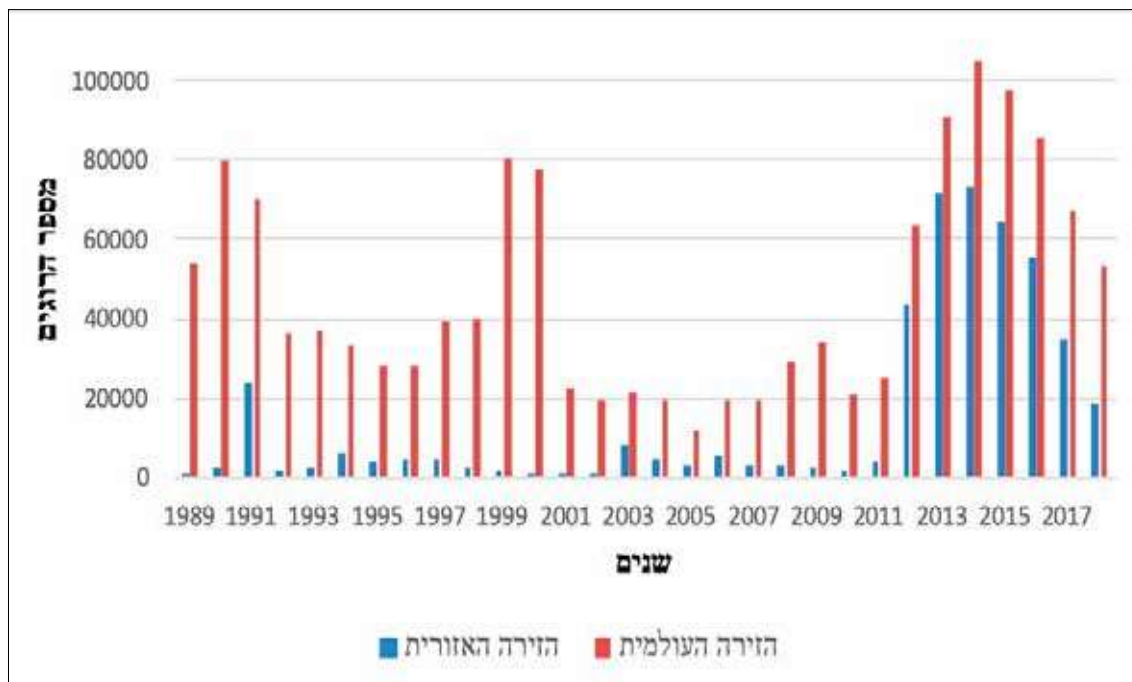
גרף 6: עצימות הסכסוכים – המזרח התיכון, 1946–2018

לוחמים (Dyads).¹⁶ גרף 8 מעיד כי מרבית הסכסוכים באזור, המורכבים מ־276 צמדים שמהווים כ־74 אחוזים לא הסתיימו כלל, והם ממשיכים להתקיים גם בימים אלו. עם זאת, כ־26 אחוזים מהסכסוכים במזרח התיכון (המורכבים מ־95 צמדים) אכן הסתיימו. גרף 9 מתמקד בקבוצה זו של סכסוכים ומציג התפלגות בהתאם לסוג הסיום. על פי הגרף ניכר כי 40 אחוזים (38 צמדים) מבין

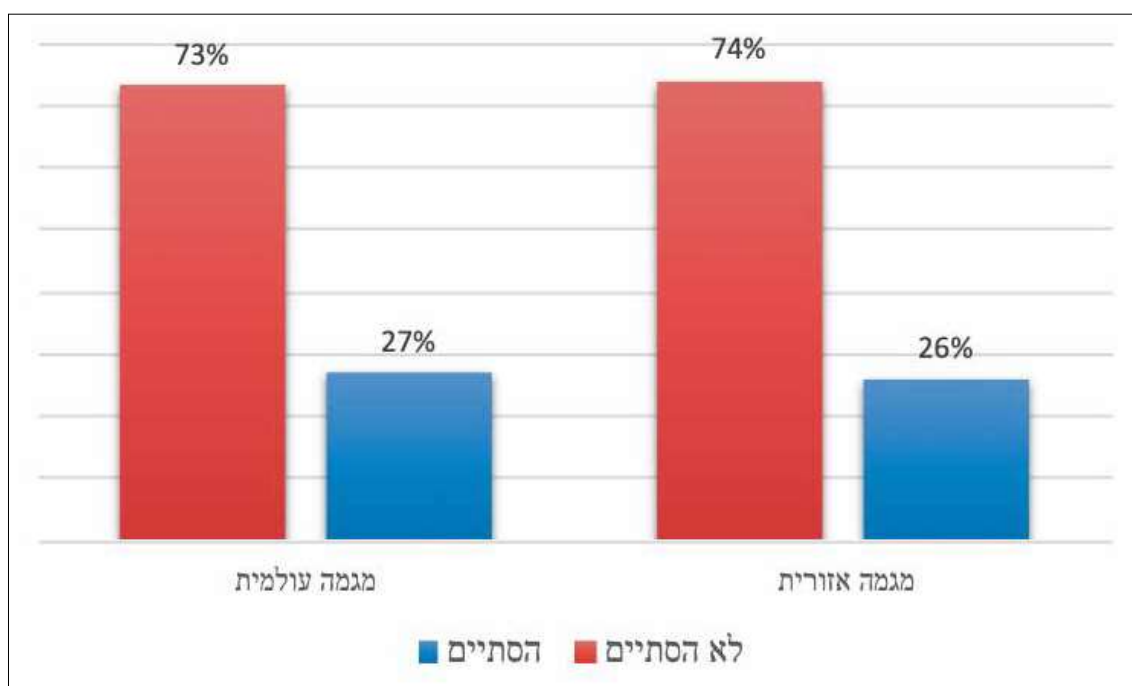
העולמית באשר למספר ההרוגים. עלייה עולמית במספר ההרוגים בשלהי שנות ה־90 ובין השנים 2007–2009 אינה מאפיינת את הזירה האזורית.

סיום הסכסוכים

גרפים 8 ו־9 מציגים נתונים על סיום הסכסוכים במזרח התיכון בין השנים 1946 עד 2015 וכוללים 371 צמדים

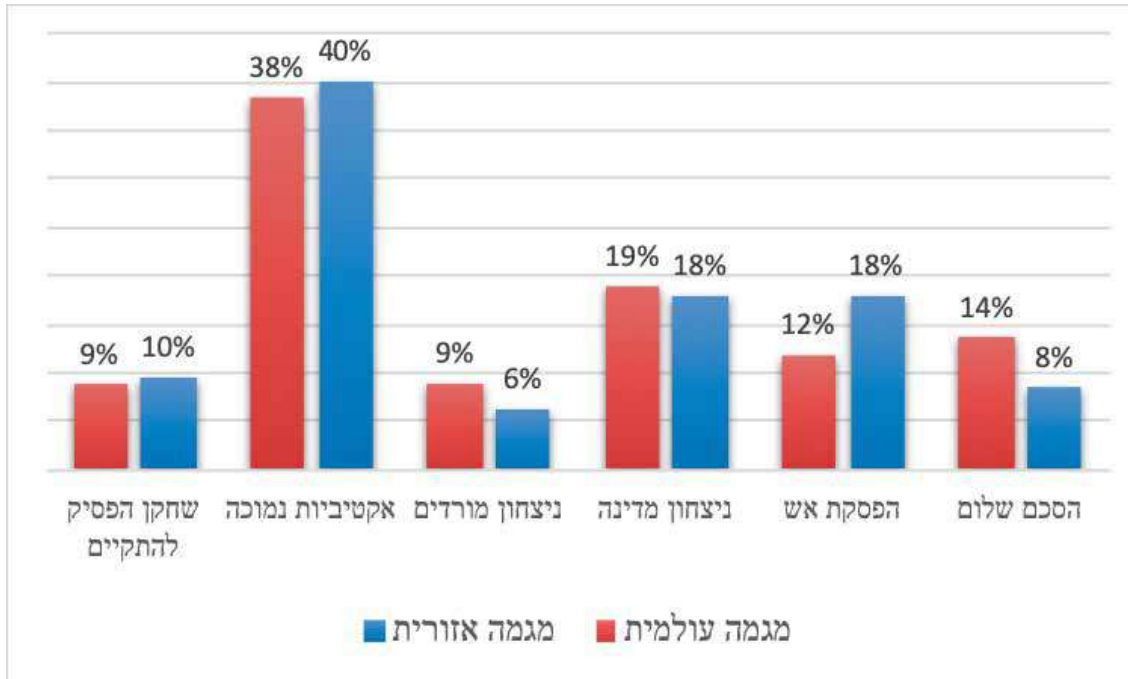

גרף 7: מספר ההרגים — מגמה אזורית מול עולמית, 2018–1989

גרף 8: סיום הסכסוכים במזרח התיכון, 2015–1946¹

1 נתון זה בוחן כל שנה משנות הסכסוך, כלומר יחידת הניתוח היא כל שנה ושנה שבמהלכה התרחש הסכסוך, ולא הסכסוך עצמו. למשל, הסכסוך בין ישראל לחמאס נספר לפי משך שנות הלחימה. שנים שבהן הייתה הסדרה או הפסקת אש נכללות בקטגוריה של סכסוכים שהסתיימו (26 אחוזים).

גרף 9: סוג סיום הסכסוכים במזרח התיכון, 1946–2015

של חילות קואליציה בהובלת ארצות הברית ובריטניה לעיראק במארכ 2003, במטרה להפיל את משטרו של סדאם חוסיין (מאבק שנמשך עד 15 בדצמבר 2011, עת הכריזה ארצות הברית באופן רשמי על סיום מעורבותה הצבאית בעיראק); המאבק בחמאס ובג'האד האסלאמי הפלסטיני במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני, וכן העימות בין טורקיה לבין אויביה המרים ומי שמוגדרים על ידיה כטרוריסטים — 'מפלגת הפועלים של כורדיסטן' (PKK).

העלייה הבולטת במספר הסכסוכים נרשמה בשנת 2010, ולמעשה היא קשורה בטלטה הערבית שפקדה את המזרח התיכון ועוררה תקוות לשינוי ליברלי ודמוקרטי. במקום זאת הפך המזרח התיכון לזירה אלימה וכאוטית יותר. מגמת עלייה זו הגיעה לשיא בשנת 2018 שבה התרחשו 12 סכסוכים, המונים שורה של עימותים עם 'המדינה האסלאמית' (בסוריה, בעיראק ובמצרים); לחימה בין כוחותיו של בשאר אל-אסד לבין המורדים בסוריה; מאבקה של מצרים ביריביה, תנועת 'האחים המוסלמים' ובעיקר בתנועת 'חסם' (Harakat Sawa'd Misr (HASAM); המאבק המתמשך של איראן בכורדים היושבים בשטחה ובאופן ספציפי ב'מפלגה הדמוקרטית של כורדיסטן האיראנית' (PDKI) וב'מפלגת החיים החופשיים של כורדיסטן' (PJAK), שחידשה את מאבקה המזוין במשטר האיראני בשנת 2016; סוריה נגד 'הכוחות הסוריים הדמוקרטיים' (SDF) וטורקיה מול ה־PKK בשטחה, וכן המלחמה בתימן. ישראל נמנית

הסכסוכים הללו הסתיימו בעקבות דעיכה בפעילות המורדים במהלך השנים. כמו כן, 18 אחוזים (17 צמדים) מהסכסוכים הסתיימו בעקבות הפסקת אש בין הצדדים. 18 אחוזים נוספים (17 צמדים) הסתיימו בעקבות ניצחון צבאי של מדינות. נוסף על כך, 10 אחוזים מהסכסוכים (9 צמדים) הסתיימו בעקבות שחקן אשר חדל להתקיים (לדוגמה ארגון מורדים שהתפרק). 8 אחוזים (8 צמדים) מסכסוכים אלו הסתיימו בעקבות הסכם שלום שנחתם בין הצדדים הלוחמים. ניכר כי 6 אחוזים בלבד מבין סכסוכים אלו (6 צמדים), הסתיימו בעקבות ניצחון צבאי של המורדים.

דין

מה אם כן מאפיין סכסוכים במזרח התיכון וכיצד הם מסתיימים?

עד תחילת שנות האלפיים נדמה היה שסכסוכים במזרח התיכון משקפים מגמה דומה לסכסוכים בזירות אחרות בעולם, וכי לא מדובר בזירה אלימה יותר. למעשה, בין השנים 1980–2005 נציפית ירידה בסכסוכי המזרח התיכון ביחס לאזורים אחרים (בתחילת שנות האלפיים היו יותר סכסוכים באפריקה ובאזורים אחרים באסיה, לרבות מספרי הרוגים גבוהים יותר מאשר במזרח התיכון ¹⁷(Sørli et al., 2005)).

עם זאת, על פי נתוני המחקר, מאז שנת 2003 חלה עלייה הדרגתית ומתמשכת במספר הסכסוכים באזור. בשנה זו התחוללו שלושה סכסוכים הכוללים את הפלישה

בכל הנוגע לעצמות הסכסוכים, המזרח התיכון שונה מהמגמה העולמית, המעידה על צמצום תופעת המלחמה ביחס לסך הסכסוכים ורוב העימותים בעולם. מרבית הסכסוכים (88 אחוזים) בשנת 2018 מתאפיינים בעצמות נמוכה (פחות מ-999 הרוגים). לעומת זאת, במזרח התיכון חלה עלייה במספר המלחמות בין השנים 2011 ל-2014 (ב-2013 מספר המלחמות היה גבוה יותר ממספר הסכסוכים בעצמות נמוכה) ושיאה נרשם ב-2016 עם שש מלחמות: עיראק-דאע"ש, סוריה-דאע"ש, סוריה-מורדים, תימן (צפון תימן מול תומכי הנשיא עבד רבו מנסור האדי), טורקיה-דאע"ש וטורקיה-PKK. מאז 2016 חלה ירידה במלחמות באזור ובשנת 2018 היו שלוש מלחמות בלבד: סוריה-דאע"ש, סוריה-מורדים ותימן.

בהלימה עם מספר הסכסוכים העולה בעולם, אירועי 'האביב הערבי' הגדילו את מספר ההרוגים במזרח התיכון, עם עלייה חדה מ-2011. לשם השוואה, מספר ההרוגים לפני 'האביב הערבי' עמד על 3,800. שיא במספר ההרוגים היה ב-2014 (73,501 הרוגים), הקשור ככל הנראה בהופעתה של 'המדינה האסלאמית', שעם הכרזתה על ח'ליפות ביוני הפעילה טרור חסר מעצורים נגד האוכלוסייה הסורית והעיראקית. עם מיטוט הח'ליפות האסלאמית ופגיעה משמעותית ביכולות הצבאיות של הארגון, כמו גם סיום שלב הלחימה המרכזי בסוריה,

העלייה הבולטת במספר הסכסוכים נרשמה בשנת 2010, ולמעשה היא קשורה בטלטה הערבית שפקדה את המזרח התיכון ועוררה תקוות לשינוי ליברלי ודמוקרטי. במקום זאת הפך המזרח התיכון לזירה אלימה וכאוטית יותר. מגמת עלייה זו הגיעה לשיא בשנת 2018.

אנו עדים למגמת ירידה (כ-19 אלף הרוגים ב-2018). 74 אחוזים מהסכסוכים שהתרחשו במזרח התיכון בשנים 1946-2015 לא הסתיימו בתקופה הנסקרת.¹⁹ מבין אלו שכן הסתיימו רק 26 אחוזים הסתיימו באמצעות הסדרה (הסכם שלום או הפסקת אש).²⁰ ניכר כי ממצאים אלו אינם שונים מהמגמה העולמית.

מעניין לראות כי מרבית הסכסוכים במזרח התיכון, הן הפנים-מדינתיים והן הבין-מדינתיים (חמישה מתוך שמונה סכסוכים), שהסתיימו באמצעות הסכמי שלום, התקיימו משלהי שנות ה-50 ועד אמצע שנות ה-70 ובתקופות מאוחרות יותר. נראה כי מספר הסכסוכים המסתיימים בדרך זו הולך ופוחת. דוגמאות לסיום סכסוכים מסוג זה כוללות את הסכמי השלום שנערכו בין עיראק ו'המפלגה הדמוקרטית הכורדית' (KDP)

כצד בסכסוכים באותה שנה במסגרת העימות בינה לבין חמאס, והעימות נמוך העצמות בינה לבין איראן בגבול עם סוריה. מעניין לראות כי על אף מקומם הזניח לכאורה של הכורדים בסיפור המזרח-התיכוני, הם מהווים חלק בלתי נפרד ועקבי מהשחקנים המעורבים בסכסוכי האזור. ביתר הזירות בעולם נרשמה עלייה עקבית מ-1946 ועד סיום המלחמה הקרה (לרבות שיא ב-1991). משנת 1991 נראית מגמת ירידה הדרגתית עד שנת 2006, המתאפיינת בחוסר עקביות עד שנת 2012. בשנה זו חלה עלייה חדה ועקבית בשיעור הסכסוכים עד שנת 2016, שאותה ניתן לייחס בעיקר לאירועי 'האביב הערבי'. מגמה זו מתמתנת ואף נמצאת במגמת ירידה קלה מאז 2017. במזרח התיכון לעומת זאת חלה כאמור עלייה עקבית בשיעור הסכסוכים מאז שנת 2003.

בכל הנוגע לסוגי הסכסוך, המזרח התיכון אינו שונה מהמגמה העולמית של ירידה במספר המלחמות בין מדינות, ועלייה במספר המלחמות הפנים-מדינתיות (internal), כאשר ב-2018 היו שבעה סכסוכים מסוג זה באזור: מצרים נגד המדינה האסלאמית ונגד התנועה האסלאמיסטית (HASAM), איראן נגד הכורדים האיראנים (PDKI, PJAK), ישראל נגד חמאס, סוריה נגד ה-SDF וטורקיה נגד ה-PKK.

באופן דומה למגמה העולמית, מאז שנת 2014 יש גם עלייה בסכסוכי המזרח התיכון הכוללים מעורבות בינלאומית של מדינות זרות בלחימה פנים-מדינתית (internationalized internal). ב-2018 למשל התקיימו ארבעה סכסוכים מסוג זה: המאבק של עיראק בארגון המדינה האסלאמית (בתמיכת ארצות הברית ומדינות הקואליציה); מאבקו של המשטר הסורי במדינה האסלאמית (בתמיכה רוסית ואיראנית); המאבק הסורי במורדים (שוב בסיוע רוס וייראני); והמלחמה בתימן¹⁸ (בתמיכת בחריין, מרוקו, ערב הסעודית, סודאן ואיחוד האמירויות).

מעורבות מדינתית זרה בסכסוכים פנימיים משפיעה על עיצוב הסכסוך. לא רק שהמדינות הזרות לא פותרות את הסכסוך, אלא הן מאריכות אותו והופכות אותו לקטלני יותר (Saideman, 2001; Filote, et al., 2016). המעורבות האיראנית ובפרט זו הרוסית בסוריה מאז ספטמבר 2015 הן דוגמה מובהקת לכך. רוסיה הביאה לתפנית אסטרטגית במלחמה לאחר שורת הצלחות של המורדים וכיבוש אזורים נרחבים בסוריה, עד כדי התקרבות לבירה דמשק. ההערכה המקובלת היא כי משטר אסד קרוב היה לנפילה וכי הוא חב את שרידותו לתמיכתן של שתי המדינות הזרות – רוסיה ואיראן – שהובילו גם למשכה הארוך של המלחמה ולקטלניותה (ההערכה היא כי במלחמה נהרגו יותר מחצי מיליון איש).

ביקשנו להשוות בין סכסוכי האזור לבין סכסוכים אחרים בעולם במתודה כמותנית, הנשענת על מסד נתונים רחב. מן ההשוואה עולה כי על פי מרבית הקריטריונים שנבחנו, מאפייני סכסוכים במזרח התיכון והתפתחותם משקפים דמיון למאפיינים ומגמות של סכסוכים בזירה הבינלאומית. כך, בכל הנוגע לסוגי הסכסוך הממצאים מראים כי הסכסוכים המתחוללים במזרח התיכון ובעולם מעידים על עלייה הדרגתית ומתמשכת בשיעור הסכסוכים הפנים-מדינתיים, לעומת הסכסוכים הבין-מדינתיים.

נתון נוסף קשור לעלייה במידת המעורבות הבינלאומית (מעורבות של מדינה זרה) בסכסוכים פנימיים, הן בזירה המזרח-תיכונית והן בזירה העולמית. בהקשר זה, הממצאים המוצגים במאמר תומכים בטענה כי מעורבות בינלאומית היא אחד הגורמים המובילים לקטלניות רבה יותר, המגולמת במספר הרוגים גבוה יותר. באופן דומה, מספר ההרוגים במזרח התיכון בעשור האחרון משקף אף הוא מגמה דומה לנתונים העולמיים.²² לבסוף, כמו במקומות אחרים בעולם, מרבית הסכסוכים שהתנהלו במזרח התיכון (נכון לשנת 2015) טרם הסתיימו. מבין הסכסוכים שכן הסתיימו עולה כי הדרכים הכי פחות שכיחות לסיום סכסוכים פנים-מדינתיים באזור הן ניצחון המורדים (הצד הלא-מדינתי) או הסכם שלום. נתון זה מעניין במיוחד שכן מרבית הסכסוכים במזרח התיכון כיום הם פנים-מדינתיים, ולפיכך כוללים צד לא-מדינתי/מורדים. ממצא זה מערער במידה רבה על אפקטיביות המאבק של הצד הלא-מדינתי, ומעיד אפוא על הסיכוי הנמוך להצלחתו או לניצחונו בסכסוכים.

הממצאים שאינם עולים בקנה אחד עם המגמה העולמית (אולם גם לא מנוגדים לה באופן מובהק) כוללים את היקף הסכסוך ועצימותו. כך חלה עלייה דרסטית בהיקף הסכסוכים הפנים-מדינתיים במזרח התיכון משנת 2003 עד 2018. ברמה העולמית, לעומת זאת, מסתמנת התמתנות ואף ירידה קלה בהיקף הסכסוכים מאז שנת 2016.

זאת ועוד, בניגוד למגמה העולמית המדגימה ירידה במספר המלחמות ועלייה במספר הסכסוכים בעלי עצימות נמוכה, ניכר כי החל משנת 2003, ובעיקר מאז אירועי 'האביב הערבי' שהחלו בשלהי 2010, המזרח התיכון אלים יותר בהשוואה לשנים קודמות, ומאופיין בשיעור יחסי גבוה יותר של מלחמות בהשוואה לזירה העולמית. בהלימה עם רף העימותים ניכרת גם עלייה חדה במספר ההרוגים במזרח התיכון החל משנת 2011, אולם מאז שנת 2015 מסתמנת ירידה של כ-75 אחוזים במספר ההרוגים.

בשנת 1970, הסכם אלג'יר בין איראן לבין עיראק (1975), דרום תימן וצפון תימן (1972), וכן הסכמי שלום עם החזית לשחרור דרום תימן הכבושה (1967) ומלחמת האזרחים הראשונה בלבנון (1958).²¹

באופן לא מפתיע, סיום סכסוכים במזרח התיכון באמצעות הפסקות אש (לעיתים מוכרות כ'הודנה' או 'תהדיה') שכיח יחסית יותר מהסכמי שלום, היות שהן מאפשרות יותר גמישות אידיאולוגית במובן שאינו מחייב את הצדדים לויתורים אידיאולוגיים משמעותיים או להצהרות חד-משמעיות. עם זאת, סוג סיום זה מוביל במקרים רבים להישנות הסכסוך. דוגמאות לסיומים מסוג זה הם: הפסקת האש בין טורקיה ומפלגת הפועלים של כורדיסטן (PKK) בשנת 2013, ישראל וחזבאללה (2006), איראן ומפלגת 'החיים החופשיים של כורדיסטן' (2011), מצרים ואל-ג'מעה אל-אסלאמיה (1998) ועוד. רק 24 אחוזים מכלל הסכסוכים במזרח התיכון הסתיימו בהכרעה צבאית. מתוכם הסתיימו 18 אחוזים מהסכסוכים בעקבות ניצחון צבאי של מדינות, לדוגמה: ניצחון ממשלת לבנון על כוחותיו של מישל עון (1990), ניצחון ממשלת תימן על הרפובליקה הדמוקרטית של תימן (1994) ועוד. נוסף על כך ניכר כי 6 אחוזים בלבד מבין סכסוכים אלו הסתיימו בעקבות ניצחון צבאי של המורדים, לדוגמה: ההפיכה של מפלגת הבעת' בעיראק (1963), תנועת הקצינים החופשיים במצרים (1958), מהפכת הנאדיבעת' בסוריה (1966) ועוד.

יש לציין כי כמחצית מן הסכסוכים לא הסתיימו באופן רשמי והתנהלו ברמת פעילות נמוכה, כלומר, רף ההרוגים נותר נמוך מ-25 הרוגים בשנה, ללא סיום מוגדר ורשמי כמו הסדרה או הכרעה. למשל, ניכר כי 40 אחוזים מהסכסוכים הסתיימו בעקבות פעילות המורדים שדעכה ופחתה עם השנים, וכן 10 אחוזים נוספים הסתיימו בעקבות שחקן שחדל להתקיים או הסיט את פעילותו הצבאית למישור הפוליטי (כמו גדודי חללי אל-אקצא בגדה המערבית, או ארגון אמל שזנח את פעילותו הצבאית).

מן ההשוואה עולה כי על פי מרבית הקריטריונים שנבחנו, מאפייני סכסוכים במזרח התיכון והתפתחותם משקפים דמיון למאפיינים ומגמות של סכסוכים בזירה הבינלאומית.

סיכום ומסקנות

מחקרים על אודות המזרח התיכון נוטים להדגיש את אופיו האלים ואת ריבוי המאבקים, הסכסוכים והמלחמות המתחוללים בו ביחס לזירות שונות בעולם (Hariri, 2015, Sørli et al., 2005, Gran, 1998). במאמר זה

אחרים בזירה הבינלאומית. השימוש בסטטיסטיקה תיאורית מוביל למספר מסקנות ראשוניות מעניינות, העשויות להוות בסיס ותשתית למחקרי המשך שיעמיקו וירחיבו את ההשוואה בין סכסוכי המזרח התיכון לאלו בעולם, תוך שימוש בקריטריונים נוספים (למשל משך הסכסוך או מספר הלוחמים והשטח שנפגע כמדדים נוספים לעצמות הסכסוך). זאת ועוד, מעבר לתיאור

ממצאים אלו מעידים מחד גיסא על מגמה חיובית יותר במזרח התיכון, שלפיה מאז שנת 2015 חלה ירידה במספר המלחמות וכן במספר ההרוגים באזור. מאידך גיסא, נתון זה אין בכוחו להעיד על תחילת של עידן של שלום, פיוס או הסדרה, אלא על "עייפות" של אחד הצדדים כתוצאה מכתשיה של הצד השני (לרוב המדינות), מה גם שאין כאן ירידה לינארית.

מסקנה נוספת שניתן להסיק מהמצאים היא כי הסכסוכים הרווחים בעשור האחרון במזרח התיכון ממחישים את המנעד הרחב הקיים בסיווג סכסוכים באופן המערער את החלוקה הקטגורית והבינארית המקובלת במחקר הכמותי ובכלל. סכסוכים בעידן הנוכחי מהווים שילוב של מספר קטגוריות. כך למשל, מלחמת האזרחים בסוריה שהחלה כמרד מקומי הפכה למלחמת אזרחית רחבת היקף, והתווסף לה ממד אזורי עם מעורבות גוברת של המדינות הסוניות מצד אחד – ערב הסעודית, קטר וטורקיה – במקביל לגורמים שיעיים ובראשם איראן והשלוח שלה חזבאללה. המעורבות האמריקאית, בעיקר מאז הקמת הקואליציה הבינלאומית נגד 'המדינה האסלאמית' בספטמבר 2014, וכניסתה של רוסיה לקלחת הסורית כעבור שנה עיצבו את אופיו הבינלאומי של הסכסוך. תופעה זו שמשרת פנים-מדינתי הופך לקונפליקט רחב יותר בעל ממדים אזוריים ובינלאומיים מוכרת בספרות כ"קונפליקטים צולבים ומשולבים" (Kriesberg, 1980). כך, הסכסוך בסוריה יכול להיתפס כסכסוך פנים-מדינתי וסכסוך בין-מדינתי (המשטר נגד טורקיה). מציאות מורכבת זו מערערת במידה מסוימת על תקפותן של קטגוריות חד-משמעיות הרווחות במחקר הכמותי, ועל יכולתן להעניק הסבר מקיף ושלם לתופעות פוליטיות מורכבות.

לבסוף, המזרח התיכון של 2019 רווי בסכסוכים ובעימותים. המלחמות המתמשכות בלב, בתימן ובמידה פחותה בסוריה; העימות בין איראן ושלוחיה לבין ישראל, שמסתפקת לעת עתה בפעולות שיבוש ומניעה בעיראק, בלבנון ובסוריה, ובפעולות הכלה בעזה; המאבק שהפך לאחרונה ישיר בין ערב הסעודית לאיראן – פוטנציאל הסלמה לעימות בין ארצות הברית לאיראן, ובכלל זאת התכונה הגוברת בקרב ציבורים נגד המשטרים במדינותיהם (עיראק, לבנון, ירדן ומצרים) שעלולה להתרגם למרי, לעימותים ולמלחמות פנימיות – כל אלה מעידים כי המציאות האלימה וריבוי הסכסוכים ימשיכו להיות חלק מהנוף המזרח-תיכוני גם בשנים הקרובות, ולפיכך מתחדד הצורך בהעמקת ההבנה בנושא.

במאמר זה התמקדנו בניסיון ראשוני לאפיין את הסכסוכים במזרח התיכון על בסיס מספר פרמטרים ובהתייחס למסד נתונים רחב מאוד, ולהשוותם לסכסוכים

המציאות האלימה וריבוי הסכסוכים ימשיכו להיות חלק מהנוף המזרח-תיכוני גם בשנים הקרובות, ולפיכך מתחדד הצורך בהעמקת ההבנה בנושא.

ולאפיין הסכסוכים, דרך אפיונם של הסכסוכים במאמר זה מצביעה על פוטנציאל למחקר המשך שיעסוק בגורמים שבעטיים פורצים סכסוכים (לרבות סוג המשטר, צמיחה כלכלית, משאבי טבע, דת, אתניות וכדומה) באמצעות שיטות, כלים ומתודולוגיות של סטטיסטיקה היסקית.

מורן דיטש היא דוקטורנטית במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן ומלגת ניובאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

ד"ר כרמית ולנסי היא עמיתת מחקר ומנהלת תוכנית מחקר סוריה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

מקורות

ברסימקטוב, י' (עורך) (2010). **חסמים לשלום – הסכסוך הישראלי-פלסטיני**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
דיטש, מ' (2016). **דת וסיום סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים: 1990-2014**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן.
ולנסי, כ' (2015). שחקנים לא מדינתיים: מוגבלות תיאורית נוכח המציאות המשתנה במזרח התיכון. **צבא ואסטרטגיה**, 7 (1), 72-55.
סלמן, י' (2014). מדוע הסכמי שלום מחזיקים מעמד בסיום חלק ממלחמות אזרחים אך לא בכלן? גורמים פנים-מדינתיים וחץ-מדינתיים ליציבות הסכמי שלום. **פוליטיקה – כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים**, 23, 162-195.
שיף, א' (2018). **יישוב סכסוכים בזירה הבינלאומית**. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

Asal, V. & Rethemeyer, K. (2008). The Nature of the Beast: Organizational Structures and the Lethality of Terrorist Attacks, *The Journal of Politics*, 70 (02), 437-449.
Ayoob, M. (1995). *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System*. Boulder: Lynne Rienner.
Backer, D.A. & Huth, P. K. (2014). The Peace and Conflict Instability Ledger: Ranking States on Future Risks. In D.A. Backer, J. Winlkenfeld, P.K. Huth (eds.), *Peace and Conflict* (pp. 4-17). London, UK: Paradigm Publishers.

- Mahdavi, M. (2015). *The fallacy of Middle East Exceptionalism*, Edmonton Council of Muslim Communities, Canada: Alberta University.
- Migdal, J. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Milton-Edwards, B. & Hinchcliffe, P. (2007). *Conflicts in the Middle East since 1945*. New York: Routledge.
- Mulaj, K. (2010). *Violent Non-State Actors in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T. & Miall, H. (2011). *Contemporary Conflict Resolution*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Saideman, S. M. (2001). *The Ties that Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict*. New York, NK: Columbia University Press.
- Salamey, I. (2009). Middle Eastern Exceptionalism: Globalization and the Balance of Power. *Democracy and Security*, 5 (3), 249-260.
- Sanin, F.G. & Wood, J.E. (2014). Ideology in Civil War: Instrumental Adoption and Beyond. *Journal of Peace Research*, 51 (2), 213-226.
- Sørli, M.E., Gleditsch, N.P. & Strand, H. (2005). Why Is There So Much Conflict in the Middle East? *Conflict Resolution*, 49 (1), 141-165.
- Taber, R. (2002). *War of the Flea: The Classic Study of Guerrilla Warfare*, Dulles, VA: Potomac.
- Toft, M.D. (2003). *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Toft, M.D. (2010). *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ugariza, J.E. & Craig, M.J. (2012). The Relevance of Ideology to Contemporary Armed Conflicts: A Quantitative Analysis of Former Combatants in Colombia, *Journal of Conflict Resolution*, 57 (3), 445-477.
- Wagner, H. (1993). The Causes of Peace. In R. Licklider (ed.), *Stopping the Killing*. (235-268), New York, NY: New York University Press.
- Walter, B.F. (2004). Does Conflict Beget Conflict? Explaining Recurring Civil War, *Journal of Peace Research*, 41 (3), 371-388.
- Williams, P. 2008. *Violent Non-State Actors and National and International Security*. Zurich: Swiss Federal Institute of Technology.
- Balcells, L. & Kalyvas, S.N. (2014). Does Warfare Matter? Severity, Duration, and Outcomes of Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution*, 58 (8), 1390-1414.
- Carroll, B. A. (1969). How Wars End: An Analysis of Some Current Hypotheses. *Journal of Peace Research*, 6 (4), 295-321.
- Cunningham, D.E. & Lemke, D. (2013). Combining Civil and Interstate Wars. *International Organization*, 67 (3), 609-627.
- Doyle, M.W. & Sambanis, N. (2006). *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dubey, A. (2002). Domestic Institutions and the Duration of Civil War Settlements. Paper presented at the International Studies Association Annual Meeting, New Orleans, LA.
- Fearon, J. (2004). Why Do Some Civil Wars Last So Much Longer Than Others, *Journal of Peace Research*, 41 (3), 275-301.
- Filote, A. Potrafke, N. & Ursprung, H. (2016). Suicide Attacks and Religious Cleavages, *Public Choice*, 166 (1), 3-28.
- Fortna, V. (2008). *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents Choices after Civil War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fortna, V. (2009). Where Have All the Victories Gone? Peacekeeping and War Outcomes, Prepared for Presentation at the Annual Meetings of the American Political Science Association, Columbia University.
- Fox, J. (2001). Are Middle East Conflicts More Religious? *Middle East Quarterly*, 8 (4), 31-40.
- Gran, P. (1998). Contending with Middle East Exceptionalism: A Foreword. *The Arab Studies Journal*, 6 (1), 6-9.
- Hariri, G. (2015). A Contribution to the Understanding of Middle Eastern and Muslim Exceptionalism, *The Journal of Politics*, 77 (2), 477-490.
- Hartzell, C.A. (2007). Deconstructing Civil War Settlements: What Makes for an Enduring Peace? Paper Prepared for the Midwestern Political Science Association's Annual Meeting, Chicago, IL.
- Hartzell, C.A. (2009). Settling Civil Wars: Armed Opponents Fates and the Duration of the Peace, *Conflict Management and Peace Science*, 26 (4), 347-365.
- Kreutz, J. (2010). How and When Armed Conflict End: Introducing the UCDP Conflict Termination Dataset, *Journal of Peace Research*, 47 (2), 243-250.
- Kriesberg, L. (1980). Interlocking Conflicts in the Middle East, *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 3, 99-119.
- Leng, Russel J. & Patrick M. Regan. (2003). Social and Political Culture Effects on the Outcomes of Mediation in Militarized Interstate Dispute, *International Studies Quarterly*, 47 (3), 431-452.
- Licklider, R. (1995). The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-1993, *The American Political Science Review*, 89 (3), 681-690.
- Luttwak, E. (1999). Give War a Chance, *Foreign Affairs*, 78 (4), 36-44.

הערות

- 1 יחידת הניתוח במאגר היא 'שנת סכסוך', קרי סכסוך אחד המכיל מספר יחידות ניתוח/שורות במאגר, כמספר השנים שבהן נמשך הסכסוך. הבחירה ביחידת ניתוח זו היא הכרחית על מנת לקבל נתונים מספריים על פי שנים.
- 2 סיום סכסוכים על פי הגדרת מאגר UCDP נקבע כאשר מספר ההרוגים בסכסוך הוא מתחת לסף של 25 הרוגים בשנה.
- 3 סלמן (2014, ע' 163) מצוין כי על פי אחת ההערכות, בין השנים 1990-1945 נהרגו כ-3.3 מיליון בני אדם ב-25 מלחמות בינלאומיות שבהן השתתפו 25 מדינות, כאשר מאמצי התיווך

- 15 בניגוד למשתנים אחרים (היקף הסכסוכים, מספר ההרוגים וסיום הסכסוכים), עבור משתנים המורכבים מקטגוריות מרובות (סוגי הסכסוכים ועצימות הסכסוכים) לא הוצג גרף השוואתי אחד, אלא שני גרפים נפרדים. עם זאת יש לציין כי נערכה השוואה, ובחירה זו נעשתה אך ורק לשם הדגמה.
- 16 עד כה, יחידת הניתוח התמקדה בשני יריבים בלבד (למשל הסכסוך הסורי כולל יריב א', הלוא הוא ממשלת סוריה, בעוד יריב ב' כולל את כל הארגונים הנלחמים נגדה). בסעיף זה הניתוח מתמקד ברמת הצמד (Dyad), אשר מתייחס לארגונים השונים הנלחמים מול כל מדינה בנפרד (למשל: סוריה־דאע"ש, סוריה־אל־קאעדה וכדומה). כל זאת על מנת לאפיין את סיום הסכסוכים באופן מיטבי.
- 17 יוצא הדופן היחיד הוא מלחמת איראן־עיראק, אשר הפכה את האזור למדמם ביותר בשנות ה־80.
- 18 יש לציין כי הסכסוך בתימן שונה מבין הסכסוכים המצוינים, מאחר שבו קיימת פעילות מעצמתית (אמריקאית ורוסית) בהיקף נמוך. עם זאת קיימת מעורבות רבה יותר של שחקנים אזוריים.
- 19 ראו הערה 17.
- 20 על פי דיטש (2016), כ־50.6 אחוזים מבין הסכסוכים הפנים־המדינתיים האלימים בעולם מסתיימים בהסדרה, לעומת 49.4 אחוזים מהסכסוכים שמסתיימים בניצחון צבאי.
- 21 עם זאת, יש לציין כי חלק ניכר מהסכסוכים שהסתיימו בהסכם שלום חודשו בשנים מאוחרות יותר, אך מאגר המידע אינו מציע נתונים על אודות סכסוכים אלו. נוסף על כך ראוי להדגיש כי בהקשר הישראלי, הסכם אוסלו לא הוביל לסיום הסכסוך (כלומר, פחות מ־25 הרוגים בשנה) ועל כן לא קודד בקטגוריה זו. כמו כן, הסכסוך בין ישראל ומצרים הסתיים ב־1974, לכן לא קודד כסיום בעקבות הסכם שלום (אשר נחתם מאוחר יותר, ב־1979, כאשר הסכסוך לא היה פעיל).
- 22 עם זאת, עלייה עולמית במספר ההרוגים בשלהי שנות ה־90 ובין השנים 2007–2009 אינה מאפיינת את הזירה האזורית.
- 4 להפסקתם ארכו בממוצע כשלושה חודשים. לעומת זאת, באותה התקופה נהרגו כ־16.2 מיליוני בני אדם ב־127 מלחמות אזרחים שהתחוללו ב־73 מדינות, כאשר מאמצי התיווך נמשכו כשש שנים בממוצע.
- 4 ראו: Political Instability Task Force dataset.
- 5 ראוי לציין כי המאמר אינו דן בגורמים המשפיעים על עצימות סכסוכים, אלא בנתונים תיאוריים בלבד.
- 6 עם זאת, בלסלס וקאליבה (Balcells & Kalyva, 2014) קבעו כי בעשור האחרון קיימת מגמת עלייה במספר הניצחונות הצבאיים של המדינה, לעומת ניצחונות של קבוצות המורדים (הצד הלא־מדינתי).
- 7 לדיון והרחבה ראו: פורטנה (Fortna, 2009) אשר בוחנת מדוע מועד השינוי שונה בשני סוגי המלחמות; נציין כי בעשור האחרון קיימת מגמת עלייה במספר הניצחונות המדיניים לעומת ניצחונות של קבוצות המורדים, ראו: Balcells & Kalyvas, 2014. עם זאת, קרול (Carroll, 1969, pp. 297–303) התייחסה במאמרה למלחמות בינלאומיות הכוללות שתי מדינות או יותר, וטענה כי רובן מסתיימות בהסכמי שלום או בהסכמי הפסקת אש. לעומתן מלחמות אזרחים, מלחמות עצמאות ומלחמות אימפריאליות אינן מסתיימות לרוב בהסכמה, אלא בדרכים אחרות.
- 8 ראו גם: ליקלידר (Licklider, 1995, p. 681) אשר תומך בהנחתו, אולם מתנה אותה בקרב מלחמות על בסיס זהות בלבד.
- 9 ראו הערה 1.
- 10 מאגר המידע UCDP (Uppsala Conflict Data Program) זמין באופן מקוון באתר: <http://ucdp.uu.se/#/>.
- 11 הקידוד נערך באמצעות משתנה 'אזור גיאוגרפי' שקודד על ידי מאגר המידע UCDP באופן הבא: (1) אירופה; (2) המזרח התיכון; (3) אסיה; (4) אפריקה; (5) אמריקה הצפונית והדרומית.
- 12 משתנה זה קודד על ידי המאגר עבור סכסוכים שהחלו בשנת 1989 ועד 2018 בלבד.
- 13 להרחבה ראו: Kreutz 2010, p. 244.
- 14 משתנה זה קודד על ידי מאגר המידע עבור סכסוכים שהחלו בשנת 1946 ועד 2015, כאשר יחידת הניתוח היא רמת הצמד.